

Ι. Θ. Καυριδής, Το μήνυμα του Ομήρου,

Αθήνα, 1985, σσ. 67-82

V

ΑΝΔΡΑ ΜΟΙ ΕΝΝΕΠΕ, ΜΟΥΣΑ, ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ

Στον 12ο τόμο του περιοδικού «Λαογραφική Κύπρος»¹ ο Κυριάκος Χατζηγιάννου παραπέμπει στον Γεώργιο Λουκά, που στο Γλωσσάριο-του² ετυμολογεί το κυπριώτικο πολλοπάητος (=πανέξυπνος, πονηρός) από το πολλο- και το θέμα του πά(γ)ω. Αρχικά λοιπόν πολλοπάητος ήταν αυτός που πήγε σε πολλές χώρες, ο πολυταξιδεμένος. Ο Χατζηγιάννου θυμίζει την παράλληλη σημασιολογική εξέλιξη του τετραπέρατος: αυτός που γύρισε τα τέσσερα πέρατα του κόσμου, γι' αυτό και έμαθε πολλά και έγινε πανέξυπνος, ή κάτι περισσότερο: διαβουλευμένος.³

Πολυταξιδεμένος — πολύξερος — έξυπνος — πανούργος: αυτή τη σημασιολογική πορεία ακολούθησαν τόσο το πολλοπάητος όσο και το τετραπέρατος. Η μετάπτωση από το 'έξυπνος' στο 'πανούργος' δέν γεννάει προβλήματα: γιατί αυτός που «είδε και έμαθε πολύνε κόσμο»,⁴ από την ώρα που θα χρησιμοποιήσει την έξυπνάδα-του για το κακό των άλλων, γίνεται πονηρός. Και η μετάπτωση όμως από το 'πολυταξιδεμένος' στο 'πολύξερος' και από το 'πολύξερος' στο 'πανέξυπνος' δέν παραξενεύει: γιατί δέν είναι καθόλου δύσκολο για το λαό να βεβαιώνεται συχνά πόσο πλουτίζουν του ανθρώπου τις γνώσεις τα ταξίδια και πόσο πύ κωφτερό γίνεται με αυτά το μυαλό-του.

Οι διαπιστώσεις αυτές βοηθούν, πιστεύω, να ξεπεράσουμε ένα πρόβλημα που ταλανίζει την ομηρική επιστήμη από τα παλιά κίβλας χρόνια: 'Όταν ο πρώτος στίχος της Οδύσσειας χαρακτηρίζει τον Οδυσσέα πολύτροπο, ποιό είναι το νόημα που δίνει ο ποιητής στο επίθετο;

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε,
πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.

Κατὰ τον Ευστάσιο, που αναχωνεύει πολλῶν αἰῶνων φιλολο-
γική σοφία, το πολύτροπον ταῦτόν ἐστι τῶ: εὐκίνητον, ποικίλον,
πολύμητιν, πολύνουν, ἐπιχειρηματικόν, πολύβουλον, πολύστροφον.⁵
Ανάλογη ἐρμηνεία βρίσκουμε στον Πλάτωνα, ὅταν βάζει τον Ιπ-
πία να χαρακτηρίζει τον Οδυσσεά, οπωσδήποτε μειωτικά, πολυ-
τροπώτατον, και λίγο πιό κάτω, πολύτροπὸν τε καὶ ψευδῆ, ἀντί-
θετα με τον ἀληθῆ καὶ ἀπλοῦν Ἀχιλλέα.⁶

Βρέθηκαν ωστόσο ἄλλοι ἐρμηνευτές στην ἀρχαιότητα που υπο-
στήριξαν την ἀποψη πως το ἐπίθετο σημαίνει τον πολυταξιδεμένο,
τον πολλῶν ἔμπειρον τόπων.⁷ Ἀντίστοιχα διχάζονται των νεότε-
ρων ἐρμηνευτῶν οἱ γνώμες.⁸

Πῶς τον θέλει ἀλήθεια ο ποιητής της Οδύσσειας τον ἡρώα-
του τη στιγμή που τον πρωτοπαρουσιάζει, κοσμογυρισμένο ἢ πα-
νέξυπνο, *versatum* ἢ *versutum*; Ο πολλοπάητος και ο τετραπέ-
ρατος θα μας δείξουν το δρόμο.

Πολύτροπος ἀρχικά πρέπει να ἦταν αὐτός που πολλές τροπὰς
ἔσχεν, πὸ μάλα πολλὰ πλάγχθη' καθὼς ὅμως εἶδε πολλῶν ἀν-
θρώπων ἄστεα και γνώρισε πολλῶν ἀνθρώπων νόον, ἔγινε και πο-
λυκάτεχος και ἔξυπνος, ἔγινε ἀκομη — καθόλου παράξενο — πονη-
ρός. Τί λέει ο ἴδιος ο ἡρώας, ὅταν φανερώνεται στον Ἀλκίνοο, τὸ
βασίλειά των Φαιάκων (ι 19κ.);

Ἐγὼ Ὀδυσσεὺς Λαερτιάδης, ὃς πᾶσι δόλοισιν
ἀνθρώποισι μέλω...

Και στο πολύτροπος ἔχουμε λοιπὸν την ἴδια σημασιολογική πο-
ρεία: πολυτάξιδος — πολύξερως — ἔξυπνος — πονηρός. Πολύτρο-
πος δὲν σημαίνει διαζευχτικά ἢ πολυτάξιδος ἢ πολύξερως ἢ ἔξυ-
πνος ἢ πονηρός, ἀλλὰ και πολυτάξιδος και πολύξερως και ἔξυπνος
και πονηρός.

Στα νεοελληνικά παραδείγματα η πρωταρχική σημασία ἔχει
σήμερα ξεχαστεῖ: πολλοπάητος ἔχει φτάσει να σημαίνει τον ἔξυ-
πνο και κατὰ προτίμηση τον πανούργο, με μειωτική οπωσδήποτε
σημασία,⁹ και τίποτε ἄλλο. Ἔτσι στο παράδειγμα: τούτες οἱ πολ-

λοπάητες, μάνα-μου, έτσ' έμ' που μουτταρώνουν τους αντράες-τους,¹⁰ ο λόγος είναι για τις παμπόνηρες, αυτές που κάνουν υποχείριο τον άντρα-τους γυναίκες, όχι βέβαια για τις πολύμαθες, ακόμα λιγότερο για τις πολυταξιδεμένες. Το ίδιο και στο τετραπέρατος ο λαός δέν αναγνωρίζει πιά τη σημασία ούτε του πολυταξιδεμένου ούτε του πολύξερου· χρησιμοποιεί το επίθετο για να δηλώσει τον πανέξυπνο είτε και τον πανούργο.

Ας γυρίσουμε στο πολύτροπος: 'Αν δεχτούμε πως στα χρόνια του Ομήρου η πρώτη-του σημασία είχε λησμονηθεί, τότε η αναφορική πρόταση *δς μάλα πολλά πλάγχθη είναι αιτιολογική*: ο ήρωας ήταν πολύστροφος, επειδή... 'Αν, αντίθετα, ο ποιητής στο πολύτροπος άκουε τον επί πολλούς τόπους τραπέντα, η αναφορική πρόταση είναι επεξηγηματική: τον πολύτροπο, δηλαδή αυτόν που...¹¹

Στο ερώτημα τώρα, αν στον αιώνα του Ομήρου το πολύτροπος σήμαινε μόνο τον πολύστροφο και όχι (και) τον πολυταξιδεμένο, είναι δύσκολο να απαντήσουμε με βεβαιότητα. Οπωσδήποτε, ορισμένες ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα πως ο ποιητής με το χαρακτηρισμό-του ήταν την πνευματική ευστροφία του ήρωά-του που ήθελε να τονίσει, ακόμα και αν ε γνώριζε την αρχική σημασία του επιθέτου.

Το κύριο επιχείρημα του Lehms: αφού στα κατοπινά χρόνια πολύτροπος σημαίνει πάντοτε τον πολύβουλο, πρέπει και ο 'Ομηρος με αυτή τη σημασία να το χρησιμοποίησε,¹² δέν είναι και τόσο πειστικό, γιατί η εξέλιξη της σημασίας από 'πολυτάξιδος' σε 'πολύξερος' δέν αποκλείεται να συντελέστηκε σε χρόνια νεότερα από τον 'Ομηρο.¹³ Κάτι άλλο βαραίνει περισσότερο, πιστεύω:

'Όταν ο 'Ομηρος βάζει, όπως είδαμε, τον Οδυσσέα να αυτοσυσταινεται στους Φαιάκες και να είναι η 'δολιότητα' το πρώτο χαρακτηριστικό που δίνει για να περιγράψει την προσωπικότητά-του, θα ήταν παράξενο στην αρχή του έργου-του την ώρα που τον εισάγει να έχει παραμερίσει αυτή την τόσο χαρακτηριστική ιδιότητα του ήρωά-του. Το έπος άλλωστε δέν κουράζεται να εξαίρει την ευστροφία του Οδυσσέα, γι' αυτό και έχει πλάσει, αποκλειστικά γι' αυτόν, πλήθος επίθετα, για να υπογραμμίσει την αρετή-του αυτή: ποικιλομήτης, πολύαινος (αυτός που ξέρει ή επινοεί

πολλούς αίνους, πλαστές ιστορίες),¹⁴ πολύμητις, πολυμήχανος, πολυφρων¹⁵ — το δίχως άλλο εδώ ανήκει και το πολύτροπος!

Το πρόσθετο επιχείρημα πως με την εξήγηση του πολύτροπος στην εξελιγμένη-του σημασία αποφεύγουμε την επανάληψη: τον πολυπλόκητο, που πλανήθηκε σέ πολλούς τόπους, δέν είναι και πολύ δυνατό· γιατί ένα τέτοιο σχήμα — αναλυτική επαναστροφή το ονομάσαμε άλλοτε¹⁶ — δέν είναι καθόλου σπάνιο. Οπωσδήποτε, δέν παύει να αποτελεί ταυτολογία, στο προοίμιο μάλιστα, όπου ο ποιητής είναι φυσικό να ζυγιάζει ένα ένα τα λόγια-του.

Αν οι συλλογισμοί-μας είναι σωστοί, ο ποιητής εισάγει τον ήρωά-του σαν ένα άνθρωπο που ο νούς-του παίρνει γρήγορες στροφές, και εξηγεί την πολυστροφία-του από τις πολλές-του περιπλανήσεις, που του έδωκαν την ευκαιρία να γνωρίσει πολλές πολιτείες και πολλών ανθρώπων τις βουλές. Έτσι, οι δύο χαρακτηριστικές ιδιότητες του ήρωα — κοσμογυρισμένος και πολυμήχανος — βρίσκονται αεχωρίστα δεμένες στους πρώτους πρώτους στίχους της Οδύσσειας.¹⁷